

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
імені І. БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра туризму

Лекція № 3:

**“ ТЕХНОЛОГІЯ РОЗРОБКИ, ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ
ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ”**

з дисципліни

“Сільський та екологічний туризм”
для студентів III курсу факультету туризму

Розробили:
Доц., к.г.н. Худоба В.В.
Викл.Лабарткава В.К.

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
на засіданні кафедри туризму
“ _____ ” _____ 2019 р.
протокол № _____

Зав. кафедри _____ проф. Волошин І.М.

ЛЬВІВ 2019

Лекція 3. ТЕХНОЛОГІЯ РОЗРОБКИ, ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ

План:

- 1.1. Формування екотуру
- 1.2. Проведення екотуру
- 1.3. Розміщення і харчування туристів
- 1.4. Безпека під час здійснення екотуру

Рекомендована література:

1. *Бейдик О.О.* Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: В-во Київського університету, 2001.-395с.
2. *Дмитрук О.Ю.* Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.
3. *Зінько Ю.В., Гетьман В.І.* Розвиток туризму в національних парках Українських Карпат // "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку). Міжнародна конференція. – 14-18.10.2002 р. м. Рахів. – с.353-363. Т. 1, 18.
4. *Любіцева О.О., Сташук К.* Розвиток екологічного туризму в Україні // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / Ред. кол.: С.І. Іщук (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – Вип. 53. – с.189-196. Т. 17.

1.1. Формування екотуру

Загалом туристичним продуктом є попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який складається щонайменше з двох таких послуг. Найчастіше такими послугами є перевезення туристів та їх розміщення. Поширені також послуги з харчування та екскурсійного обслуговування. Крім того, можливі за додаткову плату анімаційні послуги, продаж сувенірів тощо. Інколи діяльність з формування туристичного продукту та його просування називають “туроперейтинг”.

Туристичний продукт має кілька особливостей, які вирізняють його від багатьох інших продуктів, якими користується людина. Однією з найважливіших є нематеріальність основної частини туристичного продукту. Продавцю послуг доводиться пропонувати клієнту те, що неможливо помацати і досить важко побачити. Разом з тим значну роль можуть відігравати слова та наочні засоби: фотографії, відеофільми та ін.

Ще одна особливість туристичного продукту полягає в його невіддільності від виробника. Звичайна річ (книга, автомобіль) існує і задовольняє чийсь попит ізольовано від виробника. Туристичний же продукт не віддільний від його створювачів. Для того щоб бути спожитим, турпродукт проходить чотири етапи створення: проектування (ідея, задум); формування; просування; реалізація. Перші два етапи звичайно виконують туроператори, до двох останніх залучаються турагенти.

Розглянемо названі етапи детальніше, причому акцентуючи увагу на екотуризмі.

Проектування туру. Екотуристична діяльність, як і будь-яка інша, розпочинається з ідеї, а саме ідеї, що якийсь об'єкт може бути цікавим і привабити туристів. Важливу роль тут відіграє природний ресурс, здатний привернути увагу. Нині для об'єкта, який використовують у туризмі, часто застосовують термін “дестинація”. Звичайно дестинацією називають об'єкт, для якого властиві якісь особливості, що і робить його цікавим для туристів.

Будь-яка ідея може виникнути сама по собі. Однак існують і певні технології. Однією з них є метод “мозкового штурму”. Інколи ідея нового бізнесу з'являється в результаті ознайомлення з чийось досвідом і думки про можливість організації подібного, спираючись на місцевий ресурс. Ідею можна обговорити з колегами і близькими. Уже на цьому етапі можна з'ясувати, наскільки вона реальна для втілення.

Так, людина, що живе поряд з річкою, може здогадатися організувати подорож на човні або катамарані. Такий тур можна виконати протягом одного чи двох-трьох днів. Можливості для подібних подорожей існують майже в усіх регіонах України: від Карпат до Луганщини. Щоправда, річок для сплаву не так багато: більшість замалі, на інших споруджено греблі. Гірські річки придатні для сплаву лише для досвідчених туристів. Тим не менш в Україні функціонує кілька туристичних фірм, які надають послуги з пересування туристів водними шляхами. Коли ідея усвідомлена, аналізують можливість її втілення.

Розглядають власні можливості, а також шукають того, хто може допомогти, тобто партнера. Далі вивчають ринок, іншими словами, оцінюють попит та пропозиції. Здійснюють аналіз можливих постачальників послуг, зокрема транспортних.

Звичайно, що простіше організувати новий вид діяльності, спираючись на наявну організаційну базу. Втім можливим є започаткування суто екотуристичного бізнесу. Для успіху потрібні ентузіазм, фахові знання, навички і, звісно, якість капіталовкладення.

Вкотре повторімося, що дуже велику роль відіграє туристичний ресурс. Його потрібно знайти і вміло використати. У разі успіху відповідна діяльність змістовно та географічно розширюється.

Формування турпродукту. З'ясувавши факт потенційної можливості екотуристичної діяльності, потрібно перейти до другого етапу, а саме створення (формування) екотуристичного продукту.

Головна його складова — маршрут. Ним є заздалегідь спрямований шлях пересування туристів, на якому їх забезпечують замовленими послугами. Загалом маршрути поділяють за кількома ознаками (особливостями): метою, просторовим видом, тривалістю, способом пересування, складністю перебування в тих чи інших місцях (рис. 1.3).

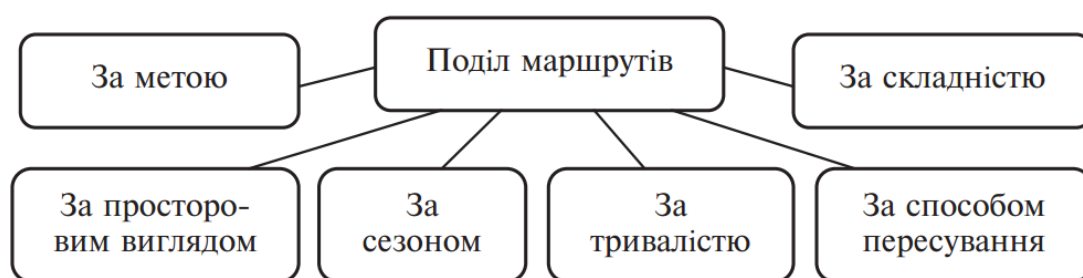

Рис. 1.3. Поділ маршрутів за ознаками

Першою ознакою є мета. В екологічному туризмі можна виділити подорожі з метою пізнання, відпочинку на природі, а також з певним фізичним навантаженням. Звісно, що можливі тури з усіма названими складовими.

Друга ознака маршруту — його просторовий вигляд. Вирізняють лінійний, кільцевий та радіальний маршрути.

Зазначимо, що маршрут долається у часі. За тривалістю подорожі можуть бути короткочасними та багатоденними. Останні, як правило, мають тривалість до 7 діб. Довші тури попитом не користуються через втому туристів, яким бракує комфорту. Крім того, сучасний світ, що стає все динамічнішим, не дає змоги багатьом людям надовго відірватися від звичних справ.

Екотури можна здійснювати на природоохоронних територіях і за їх межами. У першому випадку існує можливість використання створеної при об'єктах ПЗФ інфраструктури. Водночас потрібно враховувати і певні обмеження, передусім у природних заповідниках. У більшості об'єктів ПЗФ (заповідні урочища, пам'ятки природи) адміністрація відсутня. У будь-якому

випадку сам факт існування об'єктів ПЗФ можна розглядати як підказку того, куди відправитися у подорож і на що звернути увагу.

За видами об'єктів відвідування екотури можуть бути поділені на гірські, ботанічні, зоологічні, водні тощо. Можливий поділ екотурів і за активністю учасників: тут виділяють пасивні, активні та комбіновані. Особливість екотуризму полягає у великій складовій активного пересування.

Для створення турпродукту використовують ресурси Інтернету. Так, у розробці маршруту допомагають космічні зображення Землі, які дають можливість роздивитися, як виглядає місцевість згори. Ще однією важливою особливістю супутникових знімків є те, що на них показана сучасна обстановка, принаймні за кілька місяців до сьогодення.

До найвідоміших Інтернет-ресурсів, які можна використати під час планування подорожі, належить Google Earth. Найбільшою цінністю цього ресурсу є те, що він дає змогу детально роздивитися вигляд земної поверхні. При цьому існує можливість повороту зображення та його нахилу. Можна визначити координати будь-якого об'єкта та його висотне положення. Крім того, існує можливість виміру довжини маршруту та побудови його вертикального профілю. Останнє дає змогу встановити перепад висот, похил місцевості, що є цінним для оцінки складності подолання маршруту. Ресурс дає змогу завантажити фотографії, зроблені на місцевості та ще й з їх назвою (сервіс Panoramio). Крім того, є змога завантажити об'ємне зображення будівель. Набравши будь-яку назву у віконці Search, можна швидко знайти розташування шуканого міста, села і навіть готелю. При цьому картинка зміниться так, що потрібний об'єкт опиниться у центрі екрана. Ресурс містить також опцію, що показує розташування природних парків і місць відпочинку. Вочевидь, усе це дає змогу краще уявити обстановку на місцевості. Дуже корисним при плануванні майбутньої подорожі є також Інтернет-ресурс SAS.Planet. У цьому разі на додаток до можливостей ресурсу Google Earth є змога завантаження додаткової кількості супутникових знімків, а також великої кількості карт. Так, відкривши карту "Україна (luxena.com)", можна знайти розміщення наявних в Україні природних заповідників і національних природних парків. Цей ресурс дає змогу з високою точністю з'ясувати географічні координати місцевості, ставити мітки, вимірювати відстані. Існує можливість підтримки сервісу Wikimapia, за допомогою якого можна з'ясувати розташування об'єктів та їх назви. Подібно до ресурсу Google Earth, у ресурсі SAS.Planet є сервіс Panoramio.

Крім того, існує можливість визначення висоти місцевості. За допомогою Інтернет-ресурсу SAS.Planet можна накладувати на вибране зображення додатковий шар (наприклад, маршрут подорожі) та редагувати

його. Цю можливість можна використати для картографування створеного маршруту. Зрештою, за допомогою сучасних інформаційних технологій можна, не виходячи з дому, сформувавши досить добре уявлення про те, яким буде маршрут подорожі.

За цим необхідно розробити пакет послуг, які передбачається надавати. Їх поділяють на основні та додаткові. Як уже зазначалося, до основних належить перевезення, розміщення, харчування. Можливим є також варіант поділу послуг відповідно до участі в їх формуванні самих туристів. Можна запропонувати туристам різні за якістю та ціною послуги з транспортування, розміщення, харчування, супроводу, анімації. Після їх вибору розраховують сумарну ціну.

Іншим варіантом пакета послуг є так званий пекідж-тур, який ще називають інклюзив-туром. У цьому разі клієнту пропонується придбати тур із заздалегідь вибраним маршрутом, розміщенням, харчуванням, екскурсійним обслуговуванням. Найпоширенішим видом пекідж-турів є маршрутний тур. Наприклад, таким може бути автобусний тур по кількох природних заповідниках і національних природних парках із зупинкою в готелі з повним або частковим харчуванням.

Кожен вид пакета послуг має свої переваги і недоліки. Під час комплектування послуг за вибором клієнта працівнику турфірми доводиться постійно домовлятися з тими, хто надає послуги. Це додаткова робота і вона має додатково оплачуватися. Недоліком пекідж-туру є наявність у ньому складових, які когось не цікавлять.

Інтереси окремих туристів часто враховують у формі спрощення пекідж-туру. Як правило, пекідж-тур містить лише послуги з трансферу, розміщення, одноразового харчування. Така діяльність поширилася ще й тому, що базова вартість туру, яку потрібно сплатити наперед, порівняно невелика. Більше того, у деякого з'являється враження про невелику вартість взагалі. Насправді, дуже часто учасникам туру потрібно сплатити додаткові послуги у тому самому обсязі, що й за придбання пекідж-туру. Хоча описані процеси очевидні, потрібно враховувати, що екологічний туризм — явище порівняно молоде. Для багатьох турфірм, які тільки розпочинають свою діяльність в екотуризмі, основним видом діяльності є формування саме пекідж-турів.

Зрештою, підготовка екотуру завершується формуванням його програми. Складові цієї програми:

- маршрут подорожі;
- щоденна програма;
- склад екскурсій;

- задіяні виконавці, які надають послуги.

Особливу увагу приділяють активній частині подорожі, якщо вона передбачена. Щоб уникнути несподіванок, гід має пройти (проїхати) цією частиною маршруту не один раз за різних умов. При цьому потрібно оцінити складність маршруту для різних потенційних учасників. Увесь маршрут вкрай доцільно нанести на схему або карту. Це можна зробити з використанням певних Інтернет-ресурсів і програмних пакетів. До речі, відсутність відповідних карт є однією з поширених помилок більшості туристичних фірм. Замість них звичайно використовують словесний опис маршруту. Очевидність цієї помилки полягає хоча б у тому, що більшість інформації людина отримує завдяки зору. Отже, відсутність карт з нанесеним маршрутом пояснюється або недостатнім професіоналізмом, або ігноруванням потреб клієнтів.

На карті туристичного маршруту мають бути нанесені всі найважливіші місця, що потребують уваги. Як уже вказано вище, такі місця називають дестинаціями. Шлях до цих місць має бути безпечним. Доцільно також, щоб дестинації були більш-менш рівномірно розміщені за довжиною маршруту. У цілому існує таке правило: чим складніші умови подорожей, тим менша чисельність тих, кому цікаво в них опинитися.

Отже, в більшості випадків потрібно орієнтуватися на помірне навантаження та відсутність надмірного “екстриму”. Потрібно враховувати і те, що швидкість руху групи обернено пропорційна її чисельності. Як не дивно, це стосується навіть подорожей, які повністю здійснюють на транспорті. Отже, велика група, хоч і видається економічно доцільнішою, ніж мала, з нею зазвичай і більше проблем. Водночас, якщо група мала (менш як 7—8 осіб), зникає прибутковість.

Доволі поширеним в екотуризмі є поняття екологічної стежки (екостежки), або, як її ще називають, еколого-пізнавальної стежки. Екостежки, зокрема, дуже поширені у заповідниках і національних природних парках. Екостежка — це наповнений цікавими природними об’єктами маршрут, зручний для пересування пішки. Звичайна довжина стежки 3—4 км, хоча буває менше і набагато більше. Бажано для кожної стежки придумати якусь влучну назву, що відповідає місцевості. Наприклад, вона може відповідати назві струмка, озера, панівній рослинності (“Букова”). Загалом в Україні розроблено кількасот екостежок, а може і більше тисячі.

Для того, щоб туристи не сходили з маршруту, на деревах, скелях через кілька десятків метрів наносять позначки фарбою чи прив’язують якісь стрічки. Зустрівши хоча б якусь, ідуть стежкою, не надто побоюючись негативних наслідків.

Не зайвим є доповнення турпродукту якоюсь цікавою історією чи навіть міфом. Просування турпродукту. Коли турпродукт підготовлений, постає проблема його популяризації (просування). За будь-яких обставин тут не обійтися без реклами, насамперед на початковому етапі.

Для популяризації своєї діяльності використовують велику низку заходів. Останнім часом дуже важливою є реклама в Інтернеті, яка найчастіше подається при відвідуванні сайтів турфірм. Отже, дуже важливо, аби сайт був привабливим і водночас зручним щодо отримання з нього потрібної інформації.

Не останню роль відіграє спілкування в соціальних мережах, де є змога безкоштовно розміщувати фото та описувати враження. Маючи багатьох друзів у соціальних мережах, можна досягти того, що зовсім незнайомі люди звернуть увагу на подану інформацію. Засобами своєї популяризації є участь у туристичних виставках, які відвідують не лише туристичні фірми, а й потенційні покупці турів.

Іншими засобами реклами є виступи у засобах масової інформації, щоправда, за них звичайно потрібно платити. Не зайве користуватися й прихованою рекламою. Вона хоч і менш ефективна, але безкоштовна. Важливою є й зовнішня реклама з використанням бігбордів, банерів, сітілайтів, які розміщують на зупинках, інших місцях скупчення людей.

Чимало фірм рекламують себе, виготовляючи і поширюючи дрібні сувеніри і поліграфічну продукцію. До останньої належать, зокрема, календарі. Невід'ємний елемент реклами — вивіска поряд з офісом (гостьовою садибою), яка має привертати увагу і добре читатися. Так, достатньо лише в'їхати в м. Вилкове, як на очі потрапить бігборд з інформацією про місцевого туроператора “Вилкове-пелікантур”. Такі бігборди зі стрілкою, що показує напрямок руху, розміщено на всіх перехрестях на шляху до гостьової садиби.

Дуже важливим є й те, аби пропонований турпродукт мав би якісь особливості, які ще не набули поширення. Звісно, що це має бути правдивим. Отже, за формулюванням “лише ми надаємо Вам змогу ...” має бути правда. Бажано щоб турфірма мала свій оригінальний бренд, іншими словами, вирізнялася від інших. Велика роль належить керівнику фірми, як фактичному, так і номінальному. В останньому разі це може бути знана людина, позитивно згадувана в засобах масової інформації, але водночас така, що лише частково задіяна у туристичному бізнесі.

Існує низка факторів, які впливають на можливість і бажання людей брати участь у турах. Ці фактори необхідно вивчати і враховувати. До можливостей людей належить їх фізична здатність подолати маршрут, а

також спроможність оплатити вартість туру. Бажання взяти участь у турі значною мірою залежить від вражень, які можна отримати (та ще й за мінімальну вартість).

Проблем у цій діяльності кілька. Однією з найважливіших для всієї України є сезонність. Хоч клімат України вважається досить теплим, але це у порівнянні з кліматом колишнього СРСР, насамперед Росії. Насправді клімат України помітно прохолодніший, ніж у цілому в світі. Це стосується навіть Південного берега Криму. Для більшості людей подорожі є привабливими лише влітку. Недарма літо часто відповідає поняттю “відпускний період”. Значною мірою воно відповідає шкільним і студентським канікулам. Лише на півдні країни достатньо комфортно подорожувати у травні та вересні. Однак комфортність умов нівелюється зайнятістю, зокрема, в освітній сфері.

Додамо, що у теплий період року природа, як правило, перебуває в усій своїй красі. До того ж кращими є умови її сприйняття. Так, з настанням тепла в Україну прилітає багато птахів, зокрема, екзотичних. Влітку найтриваліший і світловий день — до 15—16 год. Зрозуміло, що порівняно невеликий за часом теплий період, що найкращий для подорожей, обмежує екотуризм у часі, а також збільшує вартість туристичних послуг.

Можна організувати подорожі й у святкові дні. Разом з вихідними вони створюють можливість кількадечної подорожі. Це передусім стосується травневих свят.

На кожен зі зручних періодів бажано розробити свою програму, яка враховує кліматичні умови і стан живого світу. Так, водоспад Учан-Су можна побачити лише навесні, коли тане сніг у Кримських горах. Помилуватися квітучими нарцисами у Карпатському біосферному заповіднику можна саме на травневі свята.

Про серйозність туристичної фірми, зокрема тієї, що спеціалізується в екотуризмі, свідчить наявність офісного приміщення, нехай навіть зовсім невеликого, з одним чи двома працівниками. Відвідувачі офісу мають отримати тут якомога повнішу інформацію про майбутню подорож. Тому на стінах офісного приміщення бажано повішати та фотографії. Дуже добре, коли крім офісного приміщення на шляху подорожі створено візит-центр. Доцільність його існування викликана кількома чинниками. Насамперед у візит-центрі можна провести якийсь час у разі погіршення погоди. Тут можна розсадити гостей і донести їм найважливішу інформацію про об'єкт подорожі. У візит-центрі цілком природно запропонувати туристам придбати сувеніри, книги, буклети, CD-диски. Важливо й те, що у візит-центрах можна організувати харчування і відвідання туалету.

Хоча все це ніби є очевидним, але, на жаль, через брак коштів офісних приміщень і візит-центрів, куди можна запросити туристів, немає навіть у деяких природних заповідниках України. Відвідання природи передбачає перебування на відкритому повітрі з мінливим станом погоди. У зв'язку з цим, готуючись до проведення туру, необхідно передбачити різні погодні умови.

Про це потрібно проінформувати туристів, зокрема, розповісти, як одягтися та які взяти речі. Обов'язково у гіда має бути хоча б маленька аптечка. Заключним етапом просування туру є його експериментальна перевірка, яку виконують, залучивши близьких людей, турагентів, журналістів. У цьому разі всім учасникам надається значна знижка.

Як видно, існує чимало варіантів створення туристичних послуг і спеціалізації туроператорів. Їх можна поділити за географічними та змістовними ознаками. Як і в інших видах туризму, послуги можуть бути надані як всередині країни, так і за її межами. Останній етап створення турпродукту — його реалізація. Звичайно його реалізують в офісах, але інколи і поза їх межами. Так, у багатьох курортних містах і містечках у літній період можна побачити людей, що сидять просто неба чи під парасолею і пропонують взяти участь у різноманітних екскурсіях. Багато з цих екскурсій проводять у місцях, що цінні своєю природою.

Бізнесовий зиск в екотуризмі забезпечується тим, що власні витрати турфірм є меншими за отримані від туристів кошти. Завдяки чому це досягається? Насамперед туроператор звичайно виступає як оптовий покупець послуг: з розміщення, транспортного обслуговування, харчування та організації дозвілля. У цьому разі тарифи на одного туриста звичайно є меншими, ніж у випадку їх індивідуального придбання. Іншим джерелом прибутку є продаж послуг, які туроператорам дістаються безкоштовно. Це забезпечується відвіданням об'єктів, де немає сплати. Щоправда, останніми роками знайти безкоштовні ресурси стає усе важче — поступово місця, які відзначаються своєю привабливістю та відвідуваністю, стають платними. Для прикладу, стало платним відвідування г. Ай-Петрі, Великого каньйону Криму та ін. Платними є в'їзд у національні природні парки та перебування в них. Плата збирається за автомашину, встановлення намету та ін.

Втім у цілому вартість послуг є помірною. Останнім часом відомості про вартість цих послуг почали розміщувати на офіційних сайтах природних заповідників і національних природних парків. Ще одно джерело прибутку — надання послуг з використанням власних засобів: автобуса, катера, готелю та ін. Специфічною в туризмі і, зокрема, в екотуризмі є роль конкуренції, яка неодмінно з'являється. Конкурентна боротьба, з одного боку, потребує

заходів щодо удосконалення туристичної діяльності, з іншого — обмежує ресурси для їх досягнення. Часто боротьба на ринку послуг призводить до припинення діяльності слабшого або його поглинання сильнішим. Разом з тим для самих туристів конкурентна боротьба у цілому є позитивним явищем, оскільки дає змогу отримати кращі послуги за меншу вартість.

1.2. Проведення екотуру

Проведення екотуру істотно залежить від його особливостей: тривалості, способу пересування, складу учасників та ін. Тим не менш в усіх випадках доцільно дотримуватися певних правил. До них насамперед належать правила поведінки гіда. Перед групою гід має поводитися так, щоб увага людей зосереджувалася на ньому. Цього легше досягти у тихому місці, а також коли група не дуже велика. Часто використовують мікрофон, адже, якщо чути погано, люди відволікаються. Крім того, бажаним є те, щоб одяг гідів мав би якісь особливості, наприклад виділявся кольором.

Коли група зібрана, гідую необхідно привітатися, назвати себе, з'ясувати склад групи (звідки, професія та ін.). У подальшому це дасть змогу цілеспрямованіше подавати інформацію. Ще на початку туру гід розказує про те, якою буде подорож: її довжина, тривалість проходження, умови пересування тощо. Оскільки в екотуризмі найважливіша складова полягає у перебуванні на маршруті просто неба, саме їй приділяють найбільшу увагу. Доцільним буває ще на початку маршруту когось зі старших учасників призначити приглядати за іншими та їм допомагати. Якщо складовою туру є піший перехід, потрібно розраховувати на добовий перехід завдовжки щонайбільше 20 км і тривалість ходи щонайбільше 8 годин. Маса рюкзака у звичайних умовах має не перевищувати 12 кг. Долаючи цей шлях, потрібно давати туристам можливість відпочити. Протягом усієї подорожі гід наповнює її зміст, звертаючи увагу на різні цікавинки і розповідаючи про них. Для того щоб розповідь була ґрунтовнішою, доцільно використовувати допоміжні засоби, зокрема ламіновані фотографії об'єктів, зняті за інших умов. Останнім часом те саме можна зробити з використанням смартфона чи планшета. Гідую бажано виявляти увагу до всіх учасників подорожі, з кимось заприятелювати, знайти спільні інтереси.

Темп руху на маршруті має бути таким, щоб його міг виконувати найслабший учасник туру. Для того щоб цей учасник рухався швидше, можна взяти частину його речей та йти поряд, намагаючись розмовою, прикладом відволікти від слабкості. Має бути врахований і варіант того, що

комусь проходження маршруту виявиться не під силу. У цьому разі потрібно передбачити можливість скорочення і спрощення маршруту.

По закінченні подорожі її організатор (чи організатори) обов'язково має висловити всім подяку за спільно пережите. Бажано, аби в організатора туру залишилася можливість зворотного зв'язку з його учасниками. Для цього обмінюються візитівками або записами електронної адреси. Це робиться не лише для обміну фото, зробленими під час подорожі, а й для подальших контактів. Лист, надісланий протягом кількох наступних днів, дає можливість працівнику турфірми в майбутньому зробити нову пропозицію. У будь-якому разі це дає підставу для подальших взаємовідносин.

1.3. Розміщення і харчування туристів

Існує багато видів закладів розміщення туристів. Найпоширенішим закладом є готель. Водночас готелі, орієнтовані на обслуговування екотуристів, мають деякі особливості. Звичайно це невеликі заклади, що добре вписуються у наколишній ландшафт.

Розміру готелів відповідає невеликий набір послуг. Звичайно спеціалізації готелю відповідає його назва. Іншими засобами розміщення екотуристів є туристичні бази. Як правило, це кілька невеличких будинків, що не мають опалення.

Стоянка — місце розміщення туристів для нічлігу. Звичайно це зручне і безпечне місце, де є вода і дрова. На стоянці може бути кілька споруд (як правило, дерев'яних), які переважно захищають від вітру та дощу. Крім того, на стоянці є місце (якийсь контейнер) для збору сміття.

Певну специфіку в екотуризмі має й харчування. Перша особливість полягає у більшій кількості та калорійності, оскільки фізичні навантаження в подорожах природознавчого спрямування більші, ніж у звичайних туристичних поїздках. Іншими особливостями є спрощеність приготування, невелика кількість або навіть повна відсутність консервів. Як уже зазначалося, частину раціону складають місцеві продукти — фрукти, овочі, ягоди, молоко, мед.

Для приготування їжі використовують дрова або взяті із собою спеціальні засоби: примус, сухе пальне. Зрозуміло, що під час розведення вогнища дотримуються протипожежних правил безпеки. Розводити вогонь можна лише на віддалі від рослинності, що може зайнятися.

1.4. Безпека під час здійснення екотуру

Питання безпеки важливе в усіх видах туризму, проте в екотуризмі воно відіграє особливо велику роль. Це пояснюється тим, що екотури звичайно проводять у місцях з відносно незайманою природою. До того ж у разі необхідної допомоги вона зазвичай досить віддалена у просторі та в часі. Останнє свідчить про те, що туристу значною мірою доводиться покладатися на себе: на власні сили та навички.

Про необхідність серйозного ставлення безпеки свідчить і статистика, як вітчизняна, так і зарубіжна. Кількість людей, загиблих у подорожах, дуже велика. Про це, зокрема, можна довідатися із сайту Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також ЗМІ. Усе це вказує на важливість питання безпеки, що особливо стосується організаторів подорожей. Саме вони несуть відповідальність за життя і здоров'я туристів у разі виникнення небажаних подій.

Щоб мінімізувати негативні наслідки будь-яких несподіваностей під час подорожей, життя і здоров'я людей прийнято страхувати. Проте страхування дає можливість отримати певні кошти, але не дає змоги повернути здоров'я і навіть життя, які можна втратити.

Таким чином, в усіх екотурах, незалежно від того застрахований учасник чи ні, доцільно дбати про безпеку. Відповідно про неї потрібно дещо знати.

Загалом безпекою вважають стан захищеності людини та суспільства. Це поняття є протилежним поняттю “небезпека”, під яким розуміють потенційне джерело негативного впливу.

Почнемо із загальних порад. Вирушаючи в подорож, доцільно детально вивчити маршрут. Для цього годяться всі можливі засоби, зокрема, згадані вище Інтернет-ресурси. Дуже зручними для туристів, які подорожують у Карпатах і Гірському Криму, є карти масштабу 1 : 75 000 (в 1 см — 750 м), укладені Державним науково-виробничим підприємством “Картографія”. На цих картах різним кольором показано основні туристичні маршрути. На місцевості їм відповідають зручні стежки. Багато з цих стежок проходять гребнями гір, і саме цими стежками варто пересуватися. Додамо, що на картах подано номери телефонів загонів аварійно-рятувальної служби, а також місцевих готелів.

Плануючи подорож, дуже важливо з'ясувати очікувану погоду. Таку можливість надає Український гідрометцентр (сайт — www.meteo.com.ua), а також відповідні установи інших країн.

Звичайно погоду прогнозують на 5 діб наперед, що для екотурів у цілому достатньо. У разі несприятливого прогнозу подорож або відмінюють,

або переносять. Доцільно цікавитися прогнозом погоди і під час подорожі використовуючи мобільний зв'язок та радіозв'язок.

Напередодні подорожі важливо скласти список необхідних речей, до яких обов'язково входить хоч маленька аптечка. До її складу мають бути включені перексид водню, йод, бінт, лейкопластир, а також ліки, якими звичайно користується турист. Аптечку розміщують так, щоб її можна було швидко знайти і скористатися.

До найважливіших речей у подорожах належать сірники (разом із сухим пальним — у поліетиленовому пакеті), ніж, голка з нитками.

Вони важать мало, а користь від них може бути значною. Взуття не повинно бути абсолютно новим. Бажано взяти додаткову пару, принаймні тому, що взуття може намокнути. Одяг має бути зручним і теплим. Майже в усіх походах можливий дощ, отже, потрібна поліетиленова накидка (плащ) чи куртка з капюшоном.

У будь-якій подорожі, навіть короткій, не можна залишатися зовсім без документів. Їх перелік визначається умовами, зокрема подорожжю у власній країні чи за кордоном. Бажано, аби документів було щонайменше два. Хоча б один із документів має бути постійно із собою. Документи для кращого збереження доцільно покласти у поліетиленовий пакет. Це особливо важливо у подорожах на воді та у дощових умовах. Корисно, насамперед у подорожах за кордоном, мати в мобільному телефоні фотознімки власних документів, зокрема закордонного паспорта.

Гроші беруть із певним надлишком і кладуть щонайменше у 2 місця. Їжа має бути калорійною і такою, що швидко готується, наприклад, вівсяні пластівці. Дуже ризиковано вирушати наодинці. У будь-якому разі хтось має бути проінформованим про наміри подорожі — принаймні одна близька людина. Під час самої подорожі не варто без потреби ризикувати.

“Зрізання” маршруту збільшує ймовірність небезпеки. Передусім це загрожує падінням, втратою орієнтира, пошкодженням шкіри та одягу гілками дерев і кущів.

Якщо починається дощ, його бажано перечекати. Це дає змогу не лише залишитися сухим, а й уникнути падіння і травмування. До ночівлі потрібно готуватися принаймні за годину до настання темряви. Головні вимоги до відповідного місця: безпека, наявність води і дров.

Розглянемо детальніше небезпеки, які можуть трапитися під час подорожі. Загалом їх безліч, але в екотуризмі до них насамперед належать небезпеки природного походження. Їх прийнято поділяти на літосферні, атмосферні, гідросферні та біосферні — відповідно до того, які сфери

існують на Землі. До речі, якщо йдеться про небезпеки загалом, то крім природних виділяють ще техногенні, соціально-політичні та комбіновані.

Літосферні небезпеки пов'язані з проявами сил надр, а також з рельєфом. Це землетруси, зсуви, обвали, осипи, каменепади. Можна згадати і виверження вулканів, проте на території України вони не спостерігаються.

Отже, чимало небезпек пов'язано з горами та сходженнями на них. У горах, зокрема, можливий каменепад. Причиною падіння каменя може бути і сам турист. Якщо каміння почало падати, потрібно щонайменше простежити його рух, а в разі небезпеки для когось попередити про загрозу криком — “камінь”. Члени групи, що піднімається, не повинні сильно віддалятися один від одного, оскільки падаючий камінь з відстанню набуває більшої швидкості.

Досить небезпечними є й осипи — скупчення каміння, яке має малу стійкість. Коли людина потрапляє на осип, каміння може прийти в рух, і це загрожує травмою. Небезпеку перебування на осипі можна оцінити за кольором каміння. Світле є небезпечнішим — свідчить про наявність свіжих відламів і подряпин.

В Україні найвищу висоту має г. Говерла (2061 м). Як показує досвід, сходження на цю гору являє певну загрозу для життя і здоров'я. На Говерлі сталося чимало травм, бували й смертельні випадки. Отже, слід мати на увазі, що сходження в гори супроводжується великими втратами енергії. До того ж у горах діють щонайменше три чинники, які призводять до переохолодження:

- зі збільшенням висоти на 1 км температура в середньому знижується на 6 °С;
- підвищується вологість повітря;
- зростає швидкість вітру.

Крім того, у горах порівняно з рівниною кількість опадів істотно більша. Під час дощу ймовірність травм, зокрема забиттів і вивихів, істотно зростає. Доцільно мати на увазі, що при сходженнях така загалом потрібна річ, як парасолька, великої цінності не має. Насамперед вона досить важка. Коли її тримаєш, одна рука зайнята. Це особливо незручно, коли доводиться йти крутосхилом і через чагарник. Поривом вітру парасольку може вивернути. За таких умов (насамперед улітку) доречніше взяти накидку (плащ) з поліетиленової плівки, який і краще захищає, і менше важить. До речі, цю річ продають у багатьох місцях на риночку біля підніжжя Говерли.

Отже, плануючи сходження в гори, слід подумати про одяг з урахуванням помітного зниження температури повітря і збільшення швидкості вітру. Для того, аби зменшити негативні наслідки для туристів, у

горах налагоджено роботу аварійно-рятувальної служби (скорочено — АРС), в якій створено пошуково-рятувальні групи. За кожною групою закріплена якась ділянка гір. Прізвища рятувальників і номери їх мобільних телефонів можна знайти на сайті організації “Карпатські стежки” (www.stezhky.org.ua). Про всяк випадок, ці телефони потрібно записати.

Окремої уваги потребують атмосферні небезпеки. Практично в усіх турах, які здійснюються на природі, важливу роль відіграють погодні умови, а отже, і їх передбачення. Щоденна ймовірність опадів в Україні становить 25—50 %. Це означає, що протягом подорожі тривалістю в 4 доби і більше майже гарантовано буде дощ.

Бувають випадки, коли формулювання у прогнозах погоди не зовсім чіткі. До того ж Гідрометслужба не дає прогноз на кілька годин наперед і на кожен клаптик Землі. Особливо складним є прогнозування погоди в горах, де на відстані у кількості метрів погодні умови можуть бути істотно різними. Отже, тут потрібні відповідні знання. Наведемо кілька прикмет, які характеризують погоду на найближчий час. Так, ознакою холодної ночі є відсутність хмар на вечірньому небі. За цим на ранок улітку слід чекати на рясну росу. Якщо сонце сідає у суцільні хмари, потрібно чекати на опади наступного дня. Вітряну погоду на завтра віщує багряне небо, наближення шторму на морі — низьке літання ластівок, наближення дощу — потемніння неба.

Особливу увагу слід приділяти небезпечним атмосферним явищам: грозі, пиловій бурі, хуртовині, високій та дуже низькій температурі. Під час злив, які супроводжуються блискавками, необхідно уникати перебування на відкритих місцях. Знаходячись у лісі, не слід стояти під найвищими деревами. Особливо небезпечним є перебуванням під дубами і тополями. При низькій температурі можливе обмороження. Для його уникнення потрібен не лише теплий одяг, а й деякі допоміжні заходи: розтирання відкритих частин тіла, рухливість. При високій температурі загрозою є тепловий удар. Для його уникнення потрібно найбільшу увагу приділити захисту голови. Обов'язковим є головний убір, а за його відсутності — будь-який інший захист, навіть носова хустинка. Слід подбати і про воду (бажано холодну), якою доцільно зволожувати голову. Знаючи, що подорож відбудуватиметься у спеку, можна заздалегідь покласти у морозильник пляшку води і, виходячи з дому, взяти її із собою. Слід пам'ятати, що в спекотну погоду потреба у воді зростає, а в їжі зменшується.

Чимало небезпек пов'язано і з водою. Про гідросферні небезпеки красномовно свідчить статистика: кількість утоплених в Україні становить близько 4 тис. щороку. До небезпечних явищ, пов'язаних з водою, належать

повені, затори, селі, снігові лавини. Окремо потрібно сказати і про перебування на воді, під водою та на кризі.

Повінню називають значні (інколи до 10 м) підйоми рівня води і затоплення великої території. Формування повені триває від кількох діб до місяця. Лише у гірських районах вона може сформуватися протягом доби. Якщо рівень води істотно підвищився і цей процес продовжується, потрібно передбачити можливість затоплення житла і можливість евакуації. Залишаючи житло, слід взяти цінні речі, теплий одяг, продукти харчування. За будь-яких обставин необхідно уникати низинних ділянок, особливо віддалених від людей.

Сель — бурхливий потік, що складається з води і великої кількості гірської породи. Утворюється у гірських районах. В Україні селі трапляються в Карпатах і Кримських горах під час злив. Про наближення селю свідчить гуркіт.

Снігові лавини поширені у горах у холодний період року. Спостерігаються тоді, коли стає значною товщина снігу або під час відлиг. У разі виникнення лавини потрібно відійти убік або сховатися за навислою скелею.

В екологічному туризмі практикують перехід річки вброд. Рухатися потрібно дивлячись проти течії. Тіло при цьому також має бути трохи нахилено назустріч течії. У взутті пересуватися безпечніше, ніж без нього. Тож, якщо ситуація критична, варто йти взутим. Хоча вода і являє певну небезпеку, загубившись, можна йти уздовж річки, яка обов'язково виведе до людей. Можливим є перебування туристів у човні, катамарані. Основні вимоги: не перевантажувати, не розхитувати. Бажано мати на собі рятувальні жилети, насамперед на дітях. Можливими є випадки швидкого виникнення сильного вітру, які здатні перевернути човен. У разі такої загрози потрібно швидко грести до берега.

З екотуризмом певною мірою пов'язаний і дайвінг — перебування під водою з використанням аквалангу. Підводний світ захоплює усе більше людей, але водночас і забирає чимало життів.

Головні правила:

- не виконувати занурень на самоті;
  - мати поряд досвідченого напарника;
  - перші спроби виконувати на невеликій глибині і з використанням рятувальної мотузки;
  - не занурюватися у складних місцях і за умов розбурханого моря.
- У разі пересування по кризі слід дотримуватися таких порад:
- надавати перевагу місцям, де є свіжі сліди інших людей;

- уникати місць, вкритих снігом;
- уникати місць, де є швидка течія (у затоках товщина криги більша, ніж на стрижні).

Обережність має бути від самого берега, де легко підсковзнутися. Ідучи по льоду, бажано не відривати ніг від нього. Якщо лід почав тріщати чи на ньому з'явилася вода, слід повертатися.

За будь-яких обставин небезпечним є біг. Рухаючись по льоду, не слід тримати руки в кишені. Бажано мати палку в руці. Не можна перевіряти міцність льоду ударом ноги, це краще робити палкою. Рюкзак слід повісити на одне плече, а коли ситуація стає небезпечною, краще тягти його за собою на мотузці.

Досвідчені рибалки знають, що вибратися з ополонки допомагають металеві стрижні (цвяхи, викрутки), які тримають про всяк випадок у кожній руці — встромивши їх у кригу, можна вибратися з ополонки.

В екотуризмі існує реальна загроза від живих організмів: як від найпростіших, так і великих ссавців. Усе це об'єднано поняттям “біосферні небезпеки”. Так, мікроорганізми є збудниками низки небезпечних хвороб: малярії, холери, сибірської виразки, ботулізму, сказу. Успіхи медицини сприяли тому, що деякі з цих хвороб практично подолано. Разом з тим інші набувають нових форм і завдають людству суттєвих втрат. Небезпечними для відвідування вважають Індію, африканські країни, де є ризик захворіти на малярію, холеру та інші інфекційні хвороби. Особливо обережним потрібно бути із вживанням води, навіть із крана. Один ковток може стати причиною хвороби, а інколи і смерті. Вважають, що відомий російський мандрівник Микола Пржевальський помер від черевного тифу, випивши води безпосередно з річки.

У сусідній Росії дуже поширений кліщовий енцефаліт, насамперед у тайзі на сході країни. Туристам, що планують там подорож, потрібно зробити щеплення. Там же — в Росії — влітку часто дошкуляють комарі та мошка. Останнє стосується й України. Зменшують напади комарів за допомогою диму, для отримання якого можна підпалити у металевій бляшанці кілька шишок. Існують і більш сучасні засоби.

У разі укусу бджоли уражене місце треба охолодити. Допомагає також примочка із солі або соди. Доцільно випити таблетку глюконату кальцію. Особливо небезпечно, якщо бджола вжалить всередині горла.

У Криму, хоч і рідко, зустрічається павук каракурт, якого ще називають “чорна вдова”. Реальний, але болісний спосіб зменшення ураження — підняти температуру в місці укусу, наприклад приклавши запалений сірник. Діяти у цьому разі потрібно дуже швидко — упродовж двох хвилин. Після

цього можна прийняти уже згаданий глюконат кальцію. Небезпечним для людей є вживання грибів — передусім у промислово розвинутих та уражених аварією на ЧАЕС регіонах. Симптомами отруєння є нудота, блювота, біль у животі, посилене потовиділення, судоми. Особливо небезпечно це для дітей і вагітних жінок. У випадку отруєння бажано звернутися за медичною допомогою. За будь-яких обставин слід промити шлунок. Після цього доцільно випити активоване вугілля (4—6 пігулок).

Небезпечними для людини є й тварини. Вони можуть укусити чи скалічити, і до того ж є збудниками багатьох хвороб. Зокрема, це стосується уже згаданого сказу, на який хворіють не лише собаки (що добре відомо), а й лисиці. Коли в організм людини потраплять мікроорганізми хворих тварин (а вони практично всі хворі), фізичний стан значно погіршується. Отже, слід уникати диких тварин. Більше того, не можна вживати в їжу продукти, що ними пошкоджені, навіть звичайними мишами. В останньому випадку існує загроза захворіти на туляремію. Ця хвороба супроводжується сильною температурою. Лікують її антибіотиками, зокрема стрептоміцином. До речі, антибіотиками є органічні речовини, які утворюють мікроорганізми для свого захисту від інших мікроорганізмів.

Щоб убезпечити себе, продукти харчування кладуть у жорстку тару. На ніч продукти ховають у намет, аби їх не пошкодили тварини. Слід мати на увазі, що хижі тварини мають чутливі органи нюху, і цим у разі небезпеки можна скористатися, розкидавши сильно пахучі речовини, зокрема, червоний перець.

Реальною небезпекою для людини є собака. Щоб зменшити ризик укусу, слід увесь час бути обернутим обличчям до нього. Певну небезпеку здоров'ю і життю становлять отруйні змії. В Україні отруйними є гадюки, найпоширеніші з них гадюка звичайна (по всій території), степова і Нікольського. У разі укусу бажано видалити частину отрути. Крім того, доцільно вживати багато рідини, яка зменшує концентрацію отрути і водночас посилює її виділення з організму. Ще одна порада полягає у мінімізації руху ураженої частини тіла. За будь-яких обставин необхідно звернутися до лікаря.

Певну небезпеку становлять і пожежі у природному середовищі, зокрема, лісу та очерету. Щоб зменшити ризик, бажано триматися ближче до води. У крайньому разі можна використати метод зустрічного вогню.

В екотуризмі важливим є вміння орієнтуватися на місцевості. Нині доступним і водночас точним способом цього є мобільний телефон, в якому вмикають режим GPS. Завантаживши опцію “карти”, на екрані телефона можна побачити місце свого розташування. Фотографування з увімкненим

режимом GPS дає змогу встановити свої координати з точністю до десятої частки секунди, або кількох метрів. Знаючи їх, можна телефоном повідомити про своє місцезнаходження і за потреби просити про допомогу.

Відомим, але дещо менш точним є спосіб орієнтування за компасом. Велику точність має спосіб орієнтування за Полярною зіркою, яку шукають, спочатку знайшовши сузір'я Великої Ведмедиці (Великого Возу). Удень досить точним є спосіб орієнтування за Сонцем. У цьому разі потрібно враховувати те, що Сонце досягає своєї найбільшої висоти, коли знаходиться на півдні. У теплу пору року, а точніше протягом дії “літнього часу” це відбувається близько 13-00, у холодну пору року — близько 12-00. До зазначеного часу Сонце перебуває на схід від півдня, за цим — на захід. Інші способи орієнтування — за місцевими предметами та їх особливостями: мурашниками, мохом. Варто знати, що соняшник не обертається за Сонцем, як вважає більшість людей, а повернутий на схід. На закінчення наведемо такий вислів: “Бійся небезпеки, коли її немає, а коли з'являється — її долай”.